

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.167-174

М. Я. Курилич,*Державний податковий університет**e-mail: myron1502@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-9338-7342**

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАВОВІ ОСНОВИ

У статті зазначено, що конфлікт (лат. conflictus – зіткнення) є складним явищем, яке стосується різних сфер життєдіяльності суспільства. Конфлікти можуть виникати між державами, націями, підприємствами, працівниками та адміністрацією, батьками та дітьми, подружжям тощо. Конфлікти можуть мати політичний, ідеологічний, економічний, психологічний характер. Кримінально-правовий конфлікт виникає у сфері загальнорегулятивних кримінально-правових відносин. Їх зміст становить законслухняна діяльність громадян, спрямована на реалізацію своїх прав та обов'язків. Будь-яке кримінальне правопорушення зачіпає інтереси учасників певних суспільних відносин, викликає протиріччя між інтересами особи, що вчинив кримінальне правопорушення, та осіб, які постраждали внаслідок протиправної поведінки винного.

Тому кримінально-правові відносини мають спочатку конфліктний характер. Кримінально-правовий конфлікт є зіткненням протилежних інтересів особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з одного боку, і потерпілого, суспільства, держави – з іншого, у сфері суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

Ключові слова: *конфлікт, кримінально-правовий конфлікт, альтернативний спосіб, вирішення.*

Метою статті є аналізування теоретичної та правової позиції альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів.

Постановка проблеми. Світовою тенденцією останніх років є активне впровадження в національні правові системи процедур альтернативного вирішення спорів, найбільш поширеними серед яких є медіація. Міжнародне визнання ефективності та дієвості медіації зумовлено закріпленням у міжнародно-правових актах необхідності застосування медіації під час кримінального провадження для полегшення впровадження цього правового інституту в національне законодавств. Медіація в кримінальному провадженні має суттєвий економічний ефект: зменшення судового навантаження, скорочення витрат на утримання засуджених тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз доктринальних джерел свідчить про те, що зазначена проблема в науці не є новою. Теоретико-правові основи дослідження становлять праці таких вітчизняних учених: О. М. Боброва, Г. П. Власової, І. А. Войтюка, І. В. Грицюка, А. О. Горова, Л. В. Головка, Е. В. Георгієвського, Т. А. Денисової, І. І. Ємельянова, В. В. Землянської, О. А. Калганової, Д. В. Ковриженка, О. М. Коваленка, Ю. І. Микитина, В. Т. Маляренка, Л. Б. Ільковець, С. І. Олійника, О. В. Перепадя, В. Б. Сегедіна, І. В. Сервецького, О. В. Таран, В. М. Трубнікова, В. В. Топчія та ін.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) є складним явищем, яке стосується різних сфер життєдіяльності суспільства. Конфлікти можуть виникати між державами, націями, підприємствами, працівниками й адміністрацією, батьками та дітьми, подружжям тощо. Конфлікти можуть мати політичний, ідеологічний, економічний, психологічний характер.

Під соціальним конфліктом варто розуміти взаємини з потенційно можливим або реальним суб'єктом на ґрунті певних суперечливо усвідомлюваних переваг, інтересів або цінностей [1, с. 119]. Соціальний конфлікт завжди пов'язаний з усвідомленням окремим індивідом протиріч своїх інтересів з інтересами інших суб'єктів, загострення цих протиріч і породжує конфлікти. Проте суперечність та конфлікт не є тотожними поняттями. Суперечності, протилежності, відмінності – це необхідні, але недостатні умови конфлікту. До конфлікту ведуть лише ті протиріччя, причиною яких є несумісні, взаємовиключні інтереси та цінності. Як правило, вони трансформуються у відкрите чи приховане протистовбство сторін.

Різновидом соціального конфлікту є конфлікт юридичний. У літературі немає однозначного розуміння юридичного конфлікту. Проте більшість учених виділяють такі його ознаки.

По-перше, учасниками цього конфлікту є суб'єкти права, що володіють певним статусом. У такій якості можуть виступати держава в цілому, її органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та фізичні особи. Щоб стати повноцінним учасником правовідносин, суб'єкт права має володіти сукупністю нормативно закріплених юридичних прав та обов'язків [2, с. 10].

По-друге, будь-який конфлікт припускає, що його сторони мають протилежні, несумісні інтереси. Інтереси слугують одним із значущих мотивів вчинення дій чи утримання від них [3, с. 67], тобто лежать в основі правовідносин. Будь-які юридичні конфлікти пов'язані з порушеннями закріплених у законі правил поведінки, спрямованих на неправомірну зміну статусу суб'єкта та встановленого порядку в суспільстві, тобто є забороненим станом.

По-третє, юридичний конфлікт передбачає наявність певних процедур його вирішення, внаслідок яких виникають правові наслідки.

Тому основне завдання права полягає в обмеженні негативного прояву конфлікту, створення системи процесуальних гарантій щодо його вирішення [4, с. 6].

Отже, під юридичним конфліктом розуміється зіткнення протилежних інтересів суб'єктів права з метою зміни свого статусу [5, с. 10–11].

Юридичні конфлікти різняться за галузями права. Найбільш поширені конфліктні взаємини пов'язані з питаннями цивільного, трудового, фінансового, сімейного права. Існують також конфлікти, які мають юридичний характер, і конфлікти загалом неюридичні за характером, але які містять правовий компонент. У соціології права юридичним називають конфлікт між соціальними суб'єктами, що виникає внаслідок відмінності їх правових інтересів і складається навколо їх правового статусу. Правовий статус суб'єктів, так виступає предметом юридичного конфлікту.

Проте чи всі юридичні конфлікти спочатку є такими. Правовий компонент може виникнути в процесі неюридичного конфлікту, під час рішення якого сторони можуть здійснювати дії, що зумовлюють юридичні наслідки.

Сторони конфлікту, наприклад, не можуть знайти рішення самостійно і змушені звернутися до судових інстанцій. Так відбувається трансформація неюридичного конфлікту у правовий. Наприклад, під час сімейної сварки один із подружжя може звернутися до поліції для притягнення винного до відповідальності.

На думку В. Н. Кудрявцева, юридичний конфлікт можна визначити як протиборство суб'єктів права у зв'язку із застосуванням, порушенням або тлумаченням правових норм. Він зазначає, що юридичним є «будь-який конфлікт, в якому суперечка так чи інакше пов'язана із правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями або станами), і, отже, суб'єкти або мотивація їхньої поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а конфлікт зумовлює юридичні наслідки» [6, с. 15].

Набуваючи правового характеру, неюридичний конфлікт вплітається у юридичні відносини. Перетворення звичайного соціального конфлікту на юридичний відбувається у тому випадку, коли у процесі конфліктних дій сторін ними так чи інакше порушуються існуючі правові норми.

Вирішення конфліктів на правовому ґрунті шляхом перетворення їх у юридичні конфлікти характерне для правових держав та в цілому для держав з досить розвинутою системою права, де переважна більшість відносин має правове оформлення.

Правовий шлях вирішення конфлікту найбільш цивілізований. Водночас існують і неправові, насамперед силові, форми та способи вирішення конфлікту. Використання правової системи для вирішення конфлікту передбачає його цілеспрямований переклад в юридичну площину, іншими словами, його юридизацію. Юридизація конфлікту є позитивним моментом його розвитку, оскільки у її межах відбувається перехід від неправової (і безпосередньо не вирішуваної правовими засобами) ситуації конфлікту до правової ситуації невизначеного, хаотичного, неформалізованого та, по суті, силового (явно чи прихованого) конфлікту юридично визначеного, формалізованого упорядкованому і, отже, вирішеному учасниками конфлікту на основі права [7, с. 50].

Проте бувають і випадки, коли зовні першим починається юридичний конфлікт (наприклад, про право на спадщину), а на його ґрунті виникають інші конфлікти (застосування насильства до спадкоємців тощо). Причиною подібних ситуацій стає наявність прихованих та явних суперечностей у самій правовій системі, що робить можливим використання їх у власних інтересах соціальних суб'єктів, що відстоюють реалізацію своїх позицій.

Перехід соціального конфлікту в юридичний відбувається часто і через незнання індивідами законів, низького рівня правової культури та супутнього правового нігілізму. Тут механізм переходу однієї форми конфлікту до іншої досить простий: суб'єкти конфлікту порушують правові норми через незнання закону, а потім конфлікт переходить на юридичне підґрунтя.

Нарешті, взаємне відчуження індивідів та держави також є фактором виникнення правових конфліктів. Це виявляється в тому, що закони, які ухвалюються, не завжди враховують реальний економічний та соціальний стан окремих категорій населення, що призводить до неможливості для останніх слідувати існуючим правовим нормам [8, с. 177–182].

Отже, причини виникнення юридичних конфліктів, як і конфліктів взагалі, в кінцевому рахунку криються в існуванні об'єктивних протиріч, які можуть бути на певних стадіях свого розвитку латентними (прихованими), але потім виявляються відкрито. Як слушно зазначає В. В. Лапаєва, конфлікт є суб'єктивною формою вираження та прояву об'єктивних протиріч. Цим визначається його структура як відносини між суб'єктами [9, с. 250].

Кримінально-правовий конфлікт виникає у сфері загальнорегулятивних кримінально-правових відносин. Їх зміст становить законслухняна діяльність громадян, спрямована на реалізацію своїх прав та обов'язків. Будь-яке кримінальне правопорушення зачіпає інтереси учасників певних суспільних відносин, викликає протиріччя між інтересами особи, що вчинив кримінальне правопорушення, та осіб, які постраждали внаслідок протиправної поведінки винного.

Тому кримінально-правові відносини мають спочатку конфліктний характер [10, с. 20]. Кримінально-правовий конфлікт є зіткненням протилежних інтересів особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з одного боку, і потерпілого, суспільства, держави – з іншого, у сфері суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом [11, с. 118].

Як відомо, вчинення кримінального правопорушення – винного суспільно небезпечного діяння, що посягає на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, – порушує кримінально-правову заборону. Це породжує суперечності між інтересами особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та інтересами держави, суспільства, фізичних чи юридичних осіб, пов'язаних з нормальним функціонуванням зазначених відносин. Для вирішення кримінально-правового конфлікту потрібно відновити, компенсувати або в іншій формі захистити порушені кримінальним правопорушенням блага, притягнувши суб'єкта, що здійснив посягання, до відповідальності.

Вирішення у встановленій законом процесуальній формі кримінально-правових конфліктів, якими порушуються особисті інтереси, тобто інтереси окремих громадян, здійснюється державою тільки на вимогу потерпілого від кримінального правопорушення або його законного представника, або представника юридичної особи притягнути винного до кримінальної відповідальності.

Структура кримінально-правового конфлікту включає такі компоненти:

– учасники конфлікту – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, і особа, яка постраждала від злочинної діяльності винного. При цьому потерпілим може бути як громадянин чи юридична особа, так і держава в цілому залежно від того, публічний або приватний інтерес було порушено кримінальним правопорушенням;

– об'єкт конфлікту – суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом: мир та безпека людства; права та свободи людини; власність; порядок здійснення економічної діяльності, влади та управління; державна, громадська екологічна та інформаційна безпека; громадський порядок тощо;

– предмет – конкретне злочинне діяння особи. В юридичній літературі зустрічається думка, що кримінальне правопорушення і є кримінально-правовим конфліктом. Проте вчиненням кримінального правопорушення кримінально-правовий конфлікт не вичерпується, оскільки будь-який конфлікт передбачає наявність процедур щодо його вирішення, тому конфліктна ситуація буде вирішена лише в тому випадку, якщо будуть максимально нейтралізовані негативні наслідки кримінального правопорушення.

Динаміка кримінально-правового конфлікту включає латентний період (виникнення проблемної ситуації), вчинення кримінального правопорушення, закінчення конфлікту. Закінчення кримінально-правового конфлікту може статися шляхом його вичерпання (наприклад, примирення з потерпілим у справах приватного обвинувачення, добровільна відмова від вчинення кримінального правопорушення, смерть винного) або вирішення шляхом втручання державних органів.

Вирішення кримінально-правового конфлікту передбачає цілеспрямовану діяльність компетентних органів щодо його вирішення за допомогою застосування правових норм. Під час вирішення кримінально-правових конфліктів використовують такі засоби: призначення покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру та застосування заохочень.

Метою вирішення кримінально-правових конфліктів є нейтралізація негативних наслідків кримінального правопорушення. Найпоширенішим способом їх вирішення є притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Сутність кримінальної відповідальності для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виражається в обов'язку нести відповідальність за вчинене діяння перед державою і бути підданим негативним юридичним наслідкам, передбачених кримінальним законом. Кримінальна відповідальність знаходить свою реалізацію в засудженні винного, що, як правило, супроводжується призначенням особі покарання.

Варто зазначити, що покарання є найважливішим засобом вирішення кримінально-правових конфліктів. Водночас досвід боротьби зі злочинністю показує, що силові методи не завжди дають доволі відчутні результати. У зв'язку з цим сьогодні гостро стоїть проблема ефективності покарання, а деякі навіть свідчать про його кризу. Призначення покарання чи застосування інших заходів кримінально-правового характеру завжди передбачає примусове вирішення кримінально-правового конфлікту, що, на думку деяких учених, робить постконфліктні відносини нестійкими: вони містять у собі ймовірність продовження конфлікту у новій фазі. У зв'язку з цим

законодавець передбачив наявність заохочувальних норм, що стимулюють певну поведінку з боку винного. Метод заохочення нещодавно став розглядатися як один з основних методів правового регулювання у сфері дії кримінального закону. «Без заохочення кримінальна юстиція втрачає сенс, оскільки будь-які зусилля людини загладити свою провину перед суспільством не отримуватимуть підкріплення і зрештою почнуть поступово згасати, покарання носитиме виключно карний характер». Застосування заохочень є пошуком такого рішення, яке задовольняло б усіх учасників конфлікту. Розумні заохочувальні норми сприяють підвищенню ефективності дії кримінального закону, оскільки у ситуації позитивної мотивації як спонукальної сили бажаної поведінки виступають не тільки розпорядження, а й власний інтерес суб'єкта, його зацікавленість. Особа, що потрапила до сфери впливу кримінального закону, що увійшов до кримінально-правового конфлікту, повинна мати можливість під час дотримання ряду умов вирішити його у найбільш сприятливий для себе спосіб (звільнення від кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання тощо). Отже, наявність заохочувальних норм у кримінальному законодавстві створює можливість для застосування альтернативних засобів вирішення кримінально-правових конфліктів.

Альтернативне вирішення кримінально-правового конфлікту передбачає застосування інших, крім загального правосуддя, способів досягнення його мети та впливу на обвинуваченого. Використання таких способів може мати місце лише у тому випадку, якщо кримінальне переслідування правомірне, тобто для нього є процесуальні підстави.

Як відомо, традиційною моделлю вирішення кримінально-правових конфліктів є: виявлення кримінального правопорушення, кримінальне переслідування у межах кримінальної процесуальної діяльності, розгляд кримінальної справи судом за сутністю, призначення кримінального покарання, виконання призначеного кримінального покарання.

У західній юриспруденції альтернативне вирішення кримінально-правових конфліктів поза межами класичної кримінальної юстиції позначається терміном *diversion*, який перекладається англійською *відхилення, відхід*. *Diversion* передбачає застосування нетрадиційних методів реакції на злочинне діяння, коли воно не залишається без наслідків, але ці наслідки наступають поза межами класичної кримінальної юстиції, тобто без кримінального переслідування, кримінальної відповідальності та покарання.

Як зазначають сучасні науковці, «кримінальне право має знайти більш цивілізовані способи для різних громадських цінностей і врегулювання конфліктів, які у його орбіті, а також для витіснення зі свого власного арсеналу покарання тоді, коли це є можливим».

Висновки. Альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів спрямовані на підвищення ефективності кримінального провадження: його мета та завдання досягаються у разі найбільш раціонального використання кримінальних процесуальних засобів, максимального врахування інтересів усіх учасників

кримінального провадження і дотримання їх прав за допомогою процедури, що відповідає фактичній та юридичній складності провадження. Альтернативні процедури, спрямовані на забезпечення прав громадян на вільний доступ до правосуддя та справедливий у розумні терміни розгляд справи, повністю відповідають завданням кримінального права і процесу та його засадам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чумиков А. Н. Конфліктологія соціальних відносин як комплексна наукова дисципліна та практична спеціалізація. *Соціологічні дослідження*. 1997. № 7. С. 117–120.
2. Якимов А. Ю. Статус суб'єктів права (Теоретичні питання). *Держава право*. 2003. № 4. С. 7–11.
3. Горшунів Д. Н. Інтерес у приватному праві: питання теорії. Вид-во Казан. ун-ту, 2005.
4. Юридична конфліктологія – новий напрямок у науці. *Держава право*. 1994. № 4. С. 5–9.
5. Зеркін Д. П. Основи конфліктології: курс лекцій. 1998.
6. Юридична конфліктологія / відп. ред. В. Н. Кудрявцев. М., 1995.
7. Юридичний конфлікт: процедури вирішення / відп. ред. В. Н. Кудрявцев. М., 1995.
8. Касьянов В. В., Нечипуренко В. Н. Соціологія права. Фенікс, 2001.
9. Лапаєва В. В. Соціологія права: підручник / за ред. В. С. Нерсесянца. М.: Норма, 2000.
10. Васильченко О. Загальнорегулятивні (загальні) кримінально-правові відносини. *Кримінальне право*. 2005. № 4. С. 17–21.
11. Попаденко Є. В. Кримінально-правовий конфлікт: поняття та способи подолання. *Проблеми вдосконалення юридичної техніки та диференціації відповідальності у кримінальному праві та процесі*: зб. наук. ст. / відп. ред. Л. Л. Кругліков. ЯрГУ, 2006. Вип. 1. С. 115–120.

REFERENCES

1. Chumykov A. N. Konfliktologiya sotsialnykh vidnosyn yak kompleksn naukova dystsyplina ta praktychna spetsializatsiia. *Sotsiolohichni doslidzhennia*. 1997. № 7. S. 117–120.
2. Yakymov A. Yu. Status subiektiv prava (Teoretychni pytannia). *Derzhava pravo*. 2003. № 4. S. 7–11.
3. Horshunov D. N. Interes u pryvatnomu pravi: pytannia teorii. Vyd-vo Kazan. un-tu, 2005.
4. Yurydychna konfliktologiya – novyi napriamok u nautsi. *Derzhava pravo*. 1994. № 4. S. 5–9.
5. Zerkin D. P. Osnovy konfliktologii: kurs lektzii. 1998.

Курилич М. Я. Альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів: теоретичні і правові основи

6. Yurydychna konfliktolohiia / vidp. red. V. N. Kudriavtsev. M., 1995.
7. Yurydychnyi konflikt: protsedury vyrishennia / vidp. red. V. N. Kudriavtsev. M., 1995.
8. Kasianov V. V., Nechypurenko V. N. Sotsiolohiia prava. Feniks, 2001.
9. Lapaieva V. V. Sotsiolohiia prava: pidruchnyk / za red. V. S. Nersesiansa. M.: Norma, 2000.
10. Vasylychenko O. Zahalnorehuliatyvni (zahalni) kryminalno-pravovi vidnosyny. *Kryminalne pravo*. 2005. № 4. S. 17–21.
11. Popadenko Ye. V. Kryminalno-pravovyi konflikt: poniattia ta sposoby podolannia. *Problemy vdoskonalennia yurydychnoi tekhniki ta dyferentsiatsii vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi ta protsesi*: zb. nauk. st. / vidp. red. L. L. Kruhlikov. YarHU, 2006. Vyp. 1. S. 115–120.

M. Kurylych. Alternative ways of resolving criminal conflicts: theoretical and legal bases

The article states that conflict (Latin conflictus – collision) is a complex phenomenon that affects various spheres of society. Conflicts can arise between states, nations, businesses, workers and administrations, parents and children, spouses, and so on. Conflicts can be political, ideological, economic, psychological in nature. Criminal-legal conflict arises in the field of general regulatory criminal-legal relations. Their content is law-abiding activities of citizens aimed at exercising their rights and responsibilities. Any criminal offense affects the interests of participants in certain public relations, causes a conflict between the interests of the person who committed the crime and persons who have suffered as a result of illegal behavior of the perpetrator.

Therefore, criminal law relations are initially conflicting. Criminal-legal conflict is a conflict of opposing interests of the person who committed a criminal offense (on the one hand) and the victim, society, state (on the other hand) in the field of public relations protected by criminal law. The author notes that the criminal law conflict arises in the field of general regulatory criminal law relations. Their content is law-abiding activities of citizens aimed at exercising their rights and responsibilities. Any criminal offense affects the interests of participants in certain public relations, causes a conflict between the interests of the person who committed the crime and persons who have suffered as a result of illegal behavior of the perpetrator.

It is concluded that criminal law relations are initially conflicting. Criminal-legal conflict is a conflict of opposing interests of the person who committed a criminal offense (on the one hand) and the victim, society, state (on the other hand) in the field of public relations protected by criminal law.

Keywords: *conflict, criminal-legal conflict, alternative method, solution.*

Стаття надійшла до редколегії 2 червня 2022 року